

О.М. Обушенко

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.3.7

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОХОРОНИ ПРАЦІ

Проаналізовано кримінальну відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони праці; визначено об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів злочинів, передбачених главою Х КК України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, охорона праці, посадова особа, працівник, безпека праці.

Анализируется уголовная ответственность за нарушение законодательства в сфере охраны труда; определяются объективные и субъективные признаки составов преступлений, предусмотренных главой X УК Украины.

Ключевые слова: уголовная ответственность, охрана труда, должностное лицо, работник, безопасность труда.

This article analyzes the criminal liability for violation of legislation of labor protection; defines objective and subjective elements of the crime under Chapter X of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: criminal liability, safety, officer, employee safety.

Постановка проблеми. Конституція України, гарантувавши кожному право на належні, безпечні і здорові умови праці, визначила у такий спосіб пріоритетним завданням державної політики України збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності, а відповідно, і охорону життя та здоров'я працівника на робочому місці. Проте сучасні економічні перетворення та зміни у виробництві не завжди супроводжуються лише позитивними результатами, але й інколи мають негативні наслідки, що виявляються у завданні шкоди здоров'ю працівників, порушенні їх соціально-економічних прав. Саме тому доречною і своєчасною є позиція Міжнародної організації праці, яка першою заявила, що економічні, соціальні та культурні права так само важливі для людини, як її громадські та політичні. Дотримання Конвенцій і Рекомендацій МОП забезпечує право кожного працівника, на кожному робочому місці на здорові та безпечні умови праці.

Як слушно зазначає О.О. Бахуринська, у прагненні досягти найвищих економічних показників, збільшити доходи виробничої діяльності роботодавці не завжди приділяють достатньо уваги безпеці та гігієні праці, їх забезпеченню та фінансуванню. Як наслідок, рівень виробничого травматизму в Україні залишається досить високим [1, с. 4], про що свідчать дані Державної служби гірничого нагляду та промислової безпеки України про стан виробничого травматизму за останні роки. Усе це вимагає більш виваженого ставлення до питань виробничої безпеки і

охорони праці в Україні, а також зумовлює необхідність вдосконалення системи соціальних та правових (у тому числі й кримінально-правових) заходів забезпечення охорони праці в Україні.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. У науково-правовій літературі увага неодноразово приділялася питанням кримінальної відповідальності за порушення у сфері охорони безпеки праці. При цьому предметом наукових досліджень була як сама кримінальна відповідальність за порушення вимог законодавства про охорону праці, так і її окремі складові в межах інших наукових досліджень. Загальні проблеми кримінально-правової охорони трудових прав громадян досліджувалися у працях багатьох відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких В.І. Антипов, В.І. Борисов, А.П. Бородашков, М.С. Брайнін, О.О. Бухаринська, З.А. Вишинська, В.М. Іванов, С.П. Келіна, П.В. Кобзаренко, І.Ф. Крилов, В.Т. Маляренко, Ю.Б. Мельникова, В.О. Навроцький, В.І. Павликівський, В.Д. Пакутін, О.О. Пашенко, А.Б. Сахаров, Г.І. Слуцький, І.М. Тяжкова, М.І. Федоров, М.І. Хавронюк та ін. Проте більшість цих досліджень було здійснено ще в радянський період, тому кримінальна відповідальність за порушення законодавства у сфері охорони праці потребує подальших наукових розвідок.

Метою статті є здійснення наукового аналізу кримінальної відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони праці; об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочинів, передбачених главою Х КК України, пов'язаних з охороною праці, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення окремих положень чинного законодавства і практики його застосування у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Створення безпечних і здорових умов праці для найманих працівників, тобто належних умов з охорони праці – закріплений ст. 13 Закону України «Про охорону праці» обов'язок роботодавця, невиконання якого тягне за собою відповідальність, у тому числі кримінальну [2].

Суспільна небезпечність злочинних посягань, які полягають у порушенні вимог законодавства про охорону праці, зумовлена насамперед тим, що при їх вчиненні порушується гарантоване ст. 43 Конституції України право кожного громадянина на належні, безпечні та здорові умови праці, які унеможлиблювали б заподіяння шкоди здоров'ю людини, при яких максимально запобігалися б нещасні випадки з людьми [3, с. 103].

На сьогоднішній день Кримінальний кодекс України у сфері охорони праці містить п'ять статей, об'єднаних в Х розділ Особливої частини КК України «Злочини проти безпеки виробництва», які передбачають покарання за порушення правил безпеки виробництва: ст. 271 КК України «Порушення вимог законодавства про охорону праці»; ст. 272 КК «Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою»; ст. 273 КК «Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або вибухонебезпечних цехах»; ст. 274 КК «Порушення ядерної або радіаційної безпеки» та ст. 275 КК «Порушення правил, що стосуються безпечного ви-

користання промислової продукції і безпечної експлуатації будівель і споруд», а їх основною сутнісною ознакою є їхня спрямованість на реальне забезпечення охорони життя і здоров'я людей [4].

Верховний Суд України звертає увагу судів на те, що диспозиції всіх зазначених статей є бланкетними (тобто відсилають до положень інших нормативних актів), через що в постанові про притягнення як обвинуваченого і в обвинувальному висновку в таких справах завжди має бути чітко зазначено статті, пункти, параграфи нормативних актів, що регулюють безпеку виробництва, які й були порушені [5]. Тобто для правильної кваліфікації цих злочинних посягань необхідно як чітко володіти нормативною базою про охорону праці, в тому числі технічними нормативними актами у сфері охорони праці, так і правильно визначити елементи складу окремо взятого злочину. При цьому склад злочинів у сфері охорони праці, за загальним правилом, включає сукупність суб'єктивних (суб'єкт, суб'єктивна сторона) та об'єктивних (об'єкт, об'єктивна сторона) елементів.

Необхідно зазначити, що основними безпосередніми об'єктами злочинів, передбачених ст.ст. 271–275 КК України, відповідно є: безпека праці як у виробничій, так й у невиробничій сферах суспільних відносин (ст. 271), безпека виробництва під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272), безпека виробництва на вибухонебезпечних підприємствах чи в цехах (ст. 273), ядерна та радіаційна безпека виробництва (ст. 274), безпека використання промислової продукції та експлуатації будівель і споруд (ст. 275).

Об'єктивна сторона злочинів, передбачених ст.ст. 271–275 КК України, характеризується наявністю трьох обов'язкових ознак:

1) діяння, що полягає в: порушенні вимог законів та інших нормативно-правових актів про охорону праці (ст. 271), порушенні правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на виробництві (ст. 272), порушенні правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах (ст. 273), порушенні на виробництві правил ядерної або радіаційної безпеки (ст. 274) порушенні під час розроблення, конструювання, виготовлення чи зберігання промислової продукції правил, що стосуються безпечної її використання, а також порушення під час проектування чи будівництва правил, що стосуються безпечної експлуатації будівель і споруд (ст. 275);

2) наслідків у вигляді спричинення шкоди здоров'ю потерпілого (ч. 1) та загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 2);

3) причинно-наслідкового зв'язку між зазначеним діянням та наслідками.

За своїм змістом порушення вимог законодавства про охорону праці може виявлятися в неналежному виконанні або невиконанні службовою особою підприємства, установи, організації або громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності обов'язкових приписів законодавчих та інших нормативно-правових актів з охорони праці, а також у

вчиненні дій, прямо заборонених такими нормативними актами.

Таким чином, порушення вимог законодавства про охорону праці може мати характер як дії, так і бездіяльності.

Дія як активна форма злочинної поведінки характеризується складною природою вольових вчинків, здебільшого з використанням технічних пристосувань та технологічних процесів [6, с. 179].

Бездіяльність як пасивна форма злочинної поведінки полягає у невиконанні суб'єктом вимог відповідних законодавчих та інших нормативно-правових актів з охорони праці.

Статтею 271 КК охоплюються порушення правил охорони праці, які поширюються на всі галузі та види виробництва, стосуються всіх працівників і забезпечують безпеку осіб, пов'язаних з виробництвом. Ідеться про правила, передбачені Законами України «Про охорону праці», «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про пожежну безпеку», «Про попередження захворювання на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення», Кодексом законів про працю України, постановами Кабінету Міністрів України, указами Президента України, відомчими нормативно-правовими актами (інструкціями, положеннями, правилами), а також нормативними актами підприємств, установ, організацій (накази, розпорядження керівників з питань охорони праці) тощо.

Порушення ж спеціальних правил безпеки, які стосуються виконання робіт підвищеної небезпеки, ст. 271 КК не охоплюється і вимагає кваліфікації згідно зі статтями 272-275 КК.

Цікавою з цього приводу є думка О.О. Бахуринської, яка наголошує на тому, що законодавець, передбачивши на рівні самостійних норм поряд зі ст. 271 КК кримінальну відповідальність за порушення вимог безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, на вибухонебезпечних підприємствах (у цехах), ядерної або радіаційної безпеки тощо, підкреслив залежність підвищення ступеню суспільної небезпеки таких порушень саме від виду робіт та особливого характеру окремих виробництв, які є небезпечними не тільки для життя та здоров'я працівників, але й сторонніх осіб та інших правоохоронюваних інтересів. І тому, очевидно, тут треба мати на увазі саме «спеціальні» правила безпеки, що стосуються організації та виконання таких окремих видів робіт чи виробництв. У разі ж порушення службовою особою підприємства, установи, організації чи громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності одночасно «загальних» та «спеціальних» вимог безпеки праці вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 271 та статей 272–275 КК залежно від специфіки виробництва чи окремих робіт [1, с. 167].

Суб'єктом передбаченого в ст. 271 КК злочину є виключно посадова особа підприємства, установи, організації, що на підставі наказу адміністрації, посадової інструкції або займаної посади має спеціальні обов'язки по охороні праці, або громадянин – суб'єкт підприємницької

діяльності. Якщо ж кримінально-правові наслідки порушення законодавства про охорону праці будуть зумовлені діями інших посадовців, то такі особи будуть притягуватися до відповідальності не за зазначеною статтею, а за злочини у сфері службової діяльності, якщо рядовим працівником – за злочини проти життя і здоров'я людини.

Потерпілими від зазначеного злочину можуть бути тільки особи, які мають постійний або тимчасовий зв'язок з підприємством, установою, організацією або з їх виробничою діяльністю (працюють, прибули у відрядження, на практику, стажування і т. д.) Інші особи (представники контролюючих органів, замовники, які випадково опинилися на території підприємства особи) не можуть бути потерпілими від цього злочину (на відміну від ст. 272 КК, яка передбачає відповідальність за злочин, потерпілими від якого можуть бути як учасники виробничого процесу, так і особи, які не мають до нього відношення) .

Що стосується суб'єктів злочинів, передбачених статтями 272–274 КК, то ними також можуть бути особи, на яких покладено обов'язок забезпечувати дотримання правил безпеки при виконанні певних робіт або на певних підприємствах (суб'єкти підприємницької діяльності, керівники робіт, інженерно-технічні працівники, працівники та службовці підприємств (цехів) і виробництв). Але можуть бути і сторонні особи (екскурсанти, працівники інших підприємств та установ), якщо до їх відома в установленому порядку були доведені правила безпеки на відповідних об'єктах.

Суб'єктивна сторона юридичного складу злочину – це внутрішня сторона злочинного діяння і по суті являє собою реальні інтелектуальні, вольові та емоційні процеси, що відбуваються у психіці суб'єкта при вчиненні ним передбаченого кримінальним законом суспільно небезпечного діяння [6, с. 169].

В Особливій частині КК України використовуються різні типи конструкції суб'єктивної сторони юридичних складів певних злочинів. Стаття 271 КК України за конструкцією суб'єктивної сторони належить до тих, де на рівні диспозиції не вказано ставлення суб'єкта щодо діяння і до наслідку, але при цьому законодавець має на увазі лише необережну форму вини щодо наслідків.

Отже, суб'єктивна сторона злочинів проти безпеки виробництва може виявлятися у свідомому порушенні вимог загального та спеціального законодавства про охорону праці, передбаченні можливості настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді шкоди здоров'ю чи життю потерпілого та легковажному розрахунку на відвернення таких наслідків або ж у відсутності передбачення таких наслідків при наявності обов'язку та можливості їх передбачити.

У боротьбі зі злочинними порушеннями вимог законодавства про охорону праці велике значення має правильна кваліфікація таких діянь та їх співвідношення із іншими злочинами, адміністративними та дисциплінарними правопорушеннями. Помилки при кваліфікації вчиненого, як і будь-яке інше порушення закону, суперечать завданням кримінального

законодавства, обмежують права громадян, перешкоджають досягненню мети покарання. При кваліфікації злочинів, пов'язаних із порушеннями законодавства у сфері охорони праці, труднощі викликає неоднозначне розуміння правозастосовцями змісту та характеру таких вимог.

Наразі з метою вдосконалення законодавства про охорону праці вже проведено значний обсяг роботи. Так, прийнято Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці та охорону надр», розроблений проект Закону України «Про промислову безпеку», триває прийняття Трудового кодексу України, переглядаються інші нормативно-правові акти у галузі охорони праці. Зокрема, Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення вимог законодавства про охорону праці та охорону надр» передбачене підвищення адміністративної та кримінальної відповідальності, до якої будуть притягувати винних в порушенні законодавства у сфері охорони праці.

Висновки. Таким чином, можна констатувати, що сьогодні триває процес становлення основних напрямів розвитку та вдосконалення законодавства про охорону праці, що дозволяє напрацьовувати нові сучасні практичні рішення, які допоможуть створити цілісний правовий механізм у цій галузі. Очікувані позитивні зміни, у свою чергу, мають безпосередньо вплинути на покращення стану забезпечення та дотримання прав трудящих на безпечні умови праці, підвищення ефективності заходів кримінально-правового впливу, якість розслідування порушень вимог законодавства про охорону праці.

Бібліографічні посилання

1. Бахуринська О.О. Кримінально-правова характеристика порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України): Дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. – К., 2007.
2. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992 року // ВВР. – 1992. – № 49.
3. Боротьба зі злочинністю у сфері підприємницької діяльності (кримінально-правові, кримінологічні, кримінально-процесуальні проблеми). – Х., 2001.
4. Кримінальний Кодекс України / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 № 7 / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
6. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування та розвитку кримінального законодавства. – К., 2002.

Надійшла до редакції 24.12.2012